

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Π. ΣΟΦΟΥΛΗΣ

ΣΕΙΡΑ: ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ 4

Επιστημονική επιμέλεια
Ευάνθης Χατζηβασιλείου

Επιμέλεια έκδοσης
Άννα Καραπάνου - Τμήμα Εκδόσεων, Ίδρυμα της Βουλής

Επιμέλεια κειμένων
Δώρα Κομίνη

Επεξεργασία κειμένου – Εκτύπωση – Βιβλιοδεσία
Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ

© 2014 ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Βασ. Σοφίας 11 106 71 Αθήνα • τηλ.: 210 3692272, fax: 210 3692180 •
e-mail: foundation@parliament.gr • <http://foundation.parliament.gr>

ISBN set 978-960-6757-54-9
ISBN 978-960-6757-90-7

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΧΟΥΡΧΟΥΛΗΣ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Π. ΣΟΦΟΥΛΗΣ

Πολιτική Βιογραφία

ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Στη Νικολέτα

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία παρουσιάζει τον τέταρτο τόμο της σειράς *Βιογραφίες Πολιτικών*, που αφορά στην πολιτική δράση και το έργο του Θεμιστοκλή Σοφούλη.

Η παρούσα έκδοση επιχειρεί να καλύψει ένα σημαντικό κενό στο χώρο της σύγχρονης ελληνικής ιστοριογραφίας, που αφορά στην πολιτική διαδρομή και το έργο μιας ηγετικής μορφής της βενιζελικής παράταξης, και μετέπειτα του Κέντρου, με πλούσια δράση σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Μορφωμένος και κοσμοπολίτης, αρχαιολόγος στο επάγγελμα, ο Θεμιστοκλής Σοφούλης ξεκίνησε μια αξιόλογη επιστημονική καριέρα στην Ελλάδα κατά την τελευταία δεκαπενταετία του 19ου αιώνα, αλλά επέστρεψε στη γενέτειρά του τη Σάμο, τότε αυτόνομη ηγεμονία υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου, για να ασχοληθεί με την πολιτική. Εκφραστής προοδευτικών και ρηξικέλευθων ιδεών και θιασώτης μιας περισσότερο «πατριωτικής» πολιτικής, απέβλεπε στην ενίσχυση των δεσμών του νησιού με το ελληνικό κράτος και τελικά στην πολυπόθητη ένωση, δίχως ωστόσο να αποστέργει τη χρήση παλαιοκομματικών μεθόδων προς επίτευξη των πολιτικών του στόχων. Την εποχή αυτή ήρθε συχνά σε ρήξη με τους διορισμένους από την Πύλη ηγεμόνες και τους τοπικούς πολιτικούς του αντιπάλους.

De facto αρχηγός των Σαμίων και άλλων Ελλήνων ανταρτών κατά το φθινόπωρο του 1912, οδήγησε την ιδιαίτερη πατρίδα του στην ενσωμάτωση με την Ελλάδα και από το 1914 εισήλθε στην ελληνική κεντρική πολιτική σκηνή ως συνεργάτης του Ελευθέριου Βενιζέλου. Έκτοτε, οι δραματικές διεθνείς και κυρίως εσωτερικές εξελίξεις (Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Εθνικός Διχασμός, Μικρασιατική Καταστροφή, Μεγάλη Ύφεση, δικτατορία Μεταξά, Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή και ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος) σφράγισαν την πολιτική πορεία, τις θέσεις και τις επιλογές του. Ηγετικό στέλεχος της παράταξής του και του αστικού πολιτικού κόσμου ήδη από τη δεκαετία του 1920, αναδείχθηκε σταδιακά «πατριάρχης» του Κόμματος των Φιλελευθέ-

VIII ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Π. ΣΟΦΟΥΛΗΣ

ρων: μετά το θάνατο του Ελευθέριου Βενιζέλου, τον διαδέχθηκε στην αρχηγία, έστω κι αν η ηγεσία του ουδέποτε υπήρξε αδιαμφισβήτητη. Παράλληλα, αν και παρέμεινε προσκολλημένος στις φιλελεύθερες ιδέες, εγκατέλειψε τις πιο ριζοσπαστικές πτυχές της ιδεολογίας και της πρότερης δράσης του και υιοθέτησε πιο συντηρητικά χαρακτηριστικά.

Παρά τον μετριοπαθή χαρακτήρα του και τη διάθεση συνδιαλλαγής που τον διέκριναν, ιδίως από το 1923 και εξής, ο Θεμιστοκλής Σοφούλης δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστος από τις οξύτατες εντάσεις, αντιθέσεις και την πόλωση που προκάλεσαν στην ελληνική κοινωνία και πολιτική ζωή τα σχίσματα του Εθνικού Διχασμού και του Εμφυλίου Πολέμου, που τουλάχιστον εν μέρει ήταν απότοκα κοσμοϊστορικών γεγονότων παγκόσμιας κλίμακας και εμβέλειας, όπως οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι και ο Ψυχρός Πόλεμος. Όμως, αναμφισβήτητα υπήρξε μια εξέχουσα πατριωτική φυσιογνωμία που διακρίθηκε για το ήθος και το θάρρος του, ενώ υπηρέτησε υπό αντίξοες συνθήκες τον κοινοβουλευτισμό ως βουλευτής, γερουσιαστής, υπουργός, πρόεδρος της Βουλής και πρωθυπουργός της χώρας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	XI
----------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΑΠΟ ΤΗ ΣΑΜΟ ΣΤΗ ΣΑΜΟ, 1860-1914

I. Νεότητα	1
II. Η ανάμιξη του Θ. Σοφούλη στη σαμιακή πολιτική σκηνή: η πολιτική του πλατφόρμα και ιδεολογικές κατευθύνσεις, 1898-1901	6
III. Πολιτική εδραίωση, 1902-1908	17
IV. Ένα παράδειγμα πολιτιστικής διπλωματίας: οι ανασκαφές στο Ηραίο και το τρίγωνο Θ. Σοφούλη - Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου - Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας	40
V. Η αυτοεξορία του Θ. Σοφούλη στην ελεύθερη Ελλάδα. Πρώτη κάθοδος σε ελλαδικές εκλογές, 1908-1912	45
VI. « <i>Τί παράξενα συμβαίνουν εις τόν κόσμον, ἀδελφέ μου, ένας πρίν ἀρχαιολόγος ἐπικεφαλής πολέμου</i> »: η κατάλυση του ηγεμονικού καθεστώτος και η απελευθέρωση της Σάμου, Μάιος-Οκτώβριος 1912	50
VII. Η προσωρινή κυβέρνηση Σάμου και η ενσωμάτωση στην Ελλάδα, 1912-1914	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ: Η ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ, 1914-1923

I. Γενικός διοικητής Μακεδονίας, 1914-1915	83
II. Ο Θ. Σοφούλης στον Εθνικό Διχασμό, 1915-1920: η ανέλιξη του στο Κόμμα των Φιλελευθέρων	96
III. Από την παλινόρθωση έως την πτώση του κωνσταντινισμού, 1920-1922	108
IV. Το κυβερνητικό ζήτημα και η προσπάθεια ανασυγκρότησης των Φιλελευθέρων, 1922-1923	118

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ ΗΓΕΤΙΚΟ ΣΤΕΛΕΧΟΣ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ, 1923-1932

I. Το πολιτειακό ζήτημα και η διάσπαση των Φιλελευθέρων, 1923-1924	123
--	-----

X ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Π. ΣΟΦΟΥΛΗΣ

II.	«Κυβέρνηση θερινών διακοπών»: η πρώτη πρωθυπουργία του Θ. Σοφούλη (24 Ιουλίου-1 Οκτωβρίου 1924)	131
III.	Η δικτατορία του Θεόδωρου Πάγκαλου	141
IV.	Οι κυβερνήσεις συνεργασίας, 1926-1928	145
V.	Υπουργός Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου, 1928-1930	150
VI.	Η υποψηφιότητα για την προεδρία της Δημοκρατίας και η νέα προεδρία της Βουλής	155

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΟΙ ΑΝΤΙΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟΙ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ, 1933-1941

I.	Η πρώτη διετία του Λαϊκού Κόμματος στην εξουσία	163
II.	Το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 και η παλινόρθωση του Γεωργίου Β΄	166
III.	Ύστατες απόπειρες συνεννόησης	172
IV.	Η στάση του Θ. Σοφούλη έναντι της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου	199

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ, 1941-1944

I.	Ο Θ. Σοφούλης και οι παλιοκομματικοί ηγέτες στην Κατοχή: σχέσεις με τις εξόριστες και τις κατοχικές κυβερνήσεις	217
II.	Ο Θ. Σοφούλης και το πολιτειακό ζήτημα	231
III.	Οι παλιοκομματικοί ηγέτες και το ζήτημα της αντίστασης	235

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΑ, ΒΑΡΚΙΖΑ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ, 1944-1949

I.	Απελευθέρωση και Δεκεμβριανά	243
II.	Μετά τη Βάρκιζα (Φεβρουάριος-Νοέμβριος 1945)	257
III.	Η δεύτερη πρωθυπουργία του Θ. Σοφούλη (22 Νοεμβρίου 1945-31 Μαρτίου 1946)	272
IV.	Στην αξιωματική αντιπολίτευση (Απρίλιος 1946-Αύγουστος 1947): στη δίνη του Εμφυλίου Πολέμου	288
V.	Το λυκόφως: οι πρωθυπουργίες Θ. Σοφούλη και η διεξαγωγή του Εμφυλίου, 1947-1949	309

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ	339
---------------------------------	-----

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	345
-----------------------------	-----

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	359
---------------------------	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης υπήρξε ο μακροβιότερος από τους κυριότερους πρωταγωνιστές της ελληνικής πολιτικής ζωής, όσων έδρασαν από τις αρχές έως τα μέσα του 20ού αιώνα. Γεννήθηκε στη Σάμο το 1860 και απεβίωσε στην Αθήνα το 1949, σε ηλικία 89 ετών. Δηλαδή, γεννήθηκε νωρίτερα, αλλά και απεβίωσε μετά το θάνατο προσωπικοτήτων που σημάδεψαν τη σύγχρονη ελληνική ιστορία, κυρίως από το κίνημα στο Γουδί το 1909 έως την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπως, λόγου χάρη, των βασιλέων Κωνσταντίνου Α΄ (1868-1923) και Γεωργίου Β΄ (1890-1947), του Ελευθέριου Βενιζέλου (1864-1936), του Γεωργίου Καφαντάρη (1873-1946), του Ανδρέα Μιχαλακόπουλου (1875-1938), του Αλέξανδρου Παπαναστασίου (1876-1936), του Ιωάννη Μεταξά (1871-1941), του Παναγή Τσαλδάρη (1868-1936) – και βέβαια άλλων, οι οποίοι δεν βρήκαν φυσικό θάνατο, όπως οι εκτελεσθέντες το 1922 αντιβενιζελικοί ηγέτες.

Η πολιτική δράση, λοιπόν, του Θεμιστοκλή Σοφούλη χρονικά εκτείνεται από το 1898, όταν άρχισε να πολιτεύεται στη Σάμο, έως το θάνατό του τον Ιούνιο του 1949, ως πρωθυπουργός της Ελλάδας. Έδρασε σε πέντε διαφορετικές περιόδους: στην περίοδο 1898-1912, στη δεκαετία της μεγάλης εξόρμησης, 1912-1922, στην περίοδο του ελληνικού Μεσοπολέμου, στον πόλεμο 1940-1941 και την τριπλή κατοχή της χώρας έως την απελευθέρωση του 1944, και στην περίοδο του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου που συνέπεσε με την πρώτη φάση του Ψυχρού Πολέμου στη διεθνή πολιτική σκηνή. Η μελέτη, λοιπόν, της δράσης του Σοφούλη παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, έστω και αν ληφθεί υπόψη μόνο το χρονικό, καθώς και το γεωγραφικό εύρος της – από το σχετικά μικρό νησί της Σάμου, με ιδιότυπο ακόμη τότε καθεστώς υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου, μέχρι το ελεύθερο ελληνικό κράτος.

Ωστόσο, μέχρι σήμερα, ο βίος και η δράση του Σοφούλη δεν έχουν τύχει της μελέτης που θα τους αναλογούσαν. Περίπου είκοσι έτη πριν, εκδόθηκε μια πρώτη (και μέχρι σήμερα τελευταία) βιογραφία του από τον δημοσιο-

γράφο Κώστα Πτίνη, με τίτλο *Θεμιστοκλής Σοφούλης, πρωθυπουργός της Ελλάδος: ο δάσκαλος, ο επαναστάτης, ο πολιτικός, ο πολέμαρχος*. Παρά την αναμφισβήτητη σημασία του εν λόγω έργου, ο συγγραφέας δεν βασίστηκε σε συστηματική μελέτη ελληνικού και ξένου αρχαιακού υλικού, και έκανε περιορισμένη χρήση της τότε διαθέσιμης βιβλιογραφίας. Επίσης, ολόκληρες περίοδοι και υποπερίοδοι της πολιτικής δράσης του Θεμιστοκλή Σοφούλη δεν εξιστορούνται καθόλου.

Ακόμη, εν αντιθέσει με άλλες προσωπικότητες της εποχής του, δεν έχουν γραφεί βιβλία με θέμα, ή έστω επίκεντρο, την πολιτική δράση του Σοφούλη σε κάποια από τις περιόδους που έδρασε. Μόνο ως εν μέρει εξαιρέσεις μπορούν να χαρακτηριστούν τα έργα του Ιωάννη Βακιρτζή με τίτλο *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου*, στο τελευταίο τρίτο του οποίου γίνεται εκτενής αναφορά στον πρωταγωνιστικό ρόλο του Θ. Σοφούλη στην πολιτική ζωή της σαμιακής Ηγεμονίας από το 1898 έως τη φυγή του το 1908, και τη θριαμβευτική επιστροφή του το 1912· και στο κείμενο του Θανάση Σφήκα «A prime minister for all time: Themistoklis Sofoulis from premeirship to opposition to premiership, 1945-49».¹ Εξάλλου, με την εξαίρεση λίγων άρθρων που αναφέρονται στη δραστηριότητα του Σοφούλη στη Σάμο και την περίοδο 1898-1914 και που έχουν δημοσιευτεί σε Πρακτικά συνεδρίων των ΓΑΚ Σάμου, δεν έχει διοργανωθεί ποτέ κάποιο επιστημονικό συνέδριο με θέμα το βίο και τη δράση του Σοφούλη.

Για τη συγγραφή της παρούσας πολιτικής βιογραφίας χρησιμοποιήθηκαν ποικίλες αρχαιακές και άλλες πηγές. Δυστυχώς, ένα σοβαρό πρόβλημα, και ταυτόχρονα πρόκληση, απετέλεσε το γεγονός ότι δεν έχει βρεθεί μέχρι σήμερα κάποιο αρχείο του Θεμιστοκλή Σοφούλη, το οποίο θα αποτελούσε όχι μόνο μια από τις πλέον χρήσιμες πηγές, αλλά θα χρησίμευε και ως βάση/«σκελετός» για τη χρονολογική και θεματική οργάνωση του βιβλίου. Αλλά, ούτε ο ίδιος ο Θ. Σοφούλης κράτησε κάποιες ημερολογιακές σημειώσεις ή συνέγραψε απομνημονεύματα. Ευτυχώς, το γεγονός ότι έζησε και έδρασε για τόσο μακρά περίοδο και σε διαφορετικές ιστορικές εποχές προσέφερε τη δυνατότητα έρευνας σε πλούσιο ελληνικό και διεθνές αρχαιακό υλικό.

1. Thanasis Sfikas, “A prime minister for all time: Themistoklis Sofoulis from premeirship to opposition to premiership, 1945-49”, in Philip Carabott & Thanasis Sfikas (eds.), *The Greek Civil War: Essays on a Conflict of Exceptionalism and Silences*, Ashgate, Adershot 2004.

Έτσι, πολύτιμες αρχειακές συλλογές υπήρξαν τα ΓΑΚ Σάμου (περιλαμβανομένου του αρχείου Κώστα Πτίνη) και η ιδιωτική συλλογή Γιάννη Κιράνη, καθώς και το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών για την πρώιμη περίοδο της πολιτικής δράσης του Σοφούλη έως το 1912. Το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, μαζί με το Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου στο Μουσείο Μπενάκη, το Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ) και το Αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού απετέλεσαν τις κυριότερες πηγές για τη θητεία του Θ. Σοφούλη ως επικεφαλής της προσωρινής κυβέρνησης Σάμου το 1912-1914, αλλά και για μια παντελώς άγνωστη, στις λεπτομέρειές της, πτυχή του πολιτικού του βίου, τη δράση του ως γενικού διοικητή Μακεδονίας, το 1914-1915. Η ανεύρεση υλικού και η συγγραφή της βιογραφίας του για την περίοδο έως το 1922 ήταν μια ιδιαίτερη πρόκληση, καθώς οι σχετικές αρχειακές πηγές είναι ελάχιστες. Για την περίοδο από το 1923 έως το 1949 υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία που αναλύει τις πολιτικές εξελίξεις, στις οποίες ο Θ. Σοφούλης είναι πλέον πρωταγωνιστής, ενώ οι αδημοσίευτες και δημοσιευμένες ελληνικές και ξένες αρχειακές πηγές περιλαμβάνουν, εκτός από τα Αρχεία του Ελευθέριου και του Σοφοκλή Βενιζέλου στο Μουσείο Μπενάκη, το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, το Αρχείο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, τα Αρχεία Παναγή και Κωνσταντίνου Τσαλδάρη στο Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής», το Αρχείο Βασιλικών Ανακτόρων και το Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, το Αρχείο Παναγιώτη Κανελλόπουλου στην Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Τέλος, χρησιμοποιήθηκε μικρό μόνο μέρος του πλουσιότατου αρχειακού υλικού της Βρετανίας και των ΗΠΑ για τη δεκαετία του 1940: η εκτενέστατη βιβλιογραφία για την εν λόγω περίοδο, καθώς και το ελληνικό αρχειακό υλικό και ο Τύπος της εποχής, επαρκούν για την άντληση στοιχείων που να επιτρέπουν την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για την πολιτική δράση του Θεμιστοκλή Σοφούλη.

Από τις δημοσιευμένες πηγές χρησιμοποιήθηκαν επιλεγμένα έγγραφα από διάφορους τόμους των *Foreign Relations of the United States (FRUS)* για την περίοδο του Εμφυλίου, καθώς και το εξάτομο *Ιστορικό Αρχείο* του Εμμανουήλ Τσουδερού για την περίοδο της Κατοχής. Επίσης, τα Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, καθώς και σημαντικός αριθμός απομνημονευμάτων, μαρτυριών και ημερολογίων μερικών από τους σημαντικότερους πρωταγωνιστές της εποχής. Χρησιμοποιήθηκαν, επίσης, εκτε-

νώς αθηναϊκές και σαμιακές εφημερίδες, καθώς και, ενδεικτικά, οι βρετανικοί *Times* και οι αμερικανικοί *The New York Times*.

Η μελέτη της πολιτικής δράσης του Θ. Σοφούλη ρίχνει φως σε σημαντικές πτυχές της λειτουργίας του βενιζελικού χώρου: πράγματι, πέρα από την εξαιρετα ερευνημένη προσωπικότητα του ίδιου του ηγέτη των Φιλελευθέρων και τη συνθετική εργασία του Γεώργιου Μαυρογορδάτου για την ελληνική πολιτική/κοινωνική πραγματικότητα του Μεσοπολέμου, οι σχετικές μελέτες δεν έχουν ακόμη επεκταθεί, με την απαιτούμενη συστηματικότητα, στα βασικά πρόσωπα/συνεργάτες του Ελευθέριου Βενιζέλου και στους μηχανισμούς που στήριξαν την πολιτική του βενιζελικού χώρου. Ο Σοφούλης, ένας από τους υπαρχηγούς του Κρητικού πολιτικού και ουσιαστικός διάδοχός του στην ηγεσία του κόμματος μετά το 1936, είναι ένα από αυτά τα βασικά πρόσωπα: θεμελιωδώς προσανατολισμένος (ήδη από την εποχή της Σάμου) στην ανάγκη του εκσυγχρονισμού –σε αυτό το πεδίο, άλλωστε, συναντήθηκε με τον μετέπειτα αρχηγό του–, υπήρξε ένας από τους κύριους εκφραστές του φιλελεύθερου (και μεταπολεμικά του κεντρώου) χώρου και της ένταξης της Ελλάδας στα δυτικά πρότυπα. Παράλληλα όμως, ήταν και ένας άνθρωπος της εποχής του Εθνικού Διχασμού, άμεσα επηρεασμένος από τις εντάσεις και τις απαιτήσεις του. Και ο Εθνικός Διχασμός (όπως και κατόπιν ο Εμφύλιος Πόλεμος) μοιραία οδηγούσε σε αλλοιώσεις αυτών των ιδεολογικών αρχών. Η θεμελιώδης προσήλωσή του στις αρχές του φιλελεύθερου συστήματος φαινόταν, πράγματι, συχνά να συγκρούεται με τις ανάγκες της διαχείρισης μιας τεράστιας εθνικής ρήξης (και αργότερα, το 1944-1949, και μιας δεύτερης, του Εμφυλίου Πολέμου). Αν αυτή η εικόνα του Θεμιστοκλή Σοφούλη φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, αντιφατική, θα πρέπει να μη λησμονείται ότι αντιστοιχούσε πάντως στην ευρύτερη πορεία της χώρας, που και αυτή σηματοδεύτηκε από παρόμοιες αντιφάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΑΠΟ ΤΗ ΣΑΜΟ ΣΤΗ ΣΑΜΟ, 1860-1914

I. Νεότητα

Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης γεννήθηκε στο Βαθύ Σάμου το 1860. Ήταν δευτερότοκος γιος του μεγαλέμπορου Πανανού (Παναγιώτη) Θ. Σοφούλη, ο οποίος επί πολλά έτη (από το 1875 έως το 1893) είχε εμπλακεί στις πολιτικές υποθέσεις της Ηγεμονίας Σάμου, άλλοτε ως σύμμαχος και άλλοτε ως αντίπαλος της κυρίαρχης πολιτικής μερίδας της νήσου στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, δηλαδή του Χατζηγιαννικού κόμματος.¹ Χάρη στην οικονομική επιφάνεια του πατέρα του, ο Θ. Σοφούλης επέλεξε, σε πρώτη φάση, να ακολουθήσει σταδιοδρομία αρχαιολόγου –επιλογή εξαιρετικά ασυνήθιστη την εποχή εκείνη για τους Σαμίους. Εν αντιθέσει με όσα αναφέρουν οι σχετικές βιογραφίες και τα εγκυκλοπαιδικά λήμματα, ο Θ. Σοφούλης δεν σπούδασε ελληνική φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αντιθέτως, τις σπουδές του τις πραγματοποίησε στο Μόναχο, το Βερολίνο και το Würzburg (Βύρτσμπουργκ), από όπου έλαβε και το διδακτορικό του το 1884. Το θέμα της διατριβής του ήταν *Hades in der Antiken Kunst (Ο Άδης στην αρχαία [ελληνική] τέχνη)*. Εξειδικεύτηκε στην αρχαία ελληνική γλυπτική. Αμέσως μετά, εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα, αρχικά στην Αθήνα.²

1. Ιωάννης Βακιρτζής, *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου 1834-1912*, Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Σάμου, Αθήνα 2007, σ. 439.

2. Θανάσης Καλπαζής, *Αρχαιολογία και Πολιτική. Σαμιακά Αρχαιολογικά 1850-1914*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 1990, σ. 56. Το γεγονός ότι ο Θ. Σοφούλης δεν φοίτησε ποτέ στο Πανεπιστήμιο Αθηνών πιστοποιείται και από την έρευνα του Γ.Ν. Κουρέρη στα αρχεία του Ιδρύματος, όπου εντόπισε τους Σαμίους που φοίτησαν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, αποφοίτησαν από αυτό ή εργάστηκαν εκεί. Βλ. Γ.Ν. Κουρέρης, «Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και οι Σάμιοι», *Σαμιακές Μελέτες*, τόμ. Ε'

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΥ
ΑΤΤΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΥΦΗΓΕΣΙΑΙ

ΕΓΡΑΨΕ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΣΟΦΟΥΛΗΣ

ΑΘΗΝΗΣΙ
ΤΥΠΟΙΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ
1887

Το εξώφυλλο της υφηγεσίας του Θεμιστοκλή Σοφούλη.